

Д.А. Куланова*, **Г.И. Абдикеримова**, **А. Әділбек**, **Б. Удерхан**
э.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
э.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы: k_dana_a@mail.ru**

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ КАПИТАЛ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Экономиканың және экономикалық процестердің дамуы жағдайында ақпараттық ресурстардың ролі мен экономикалық маңызы артып келеді. Қазіргі уақытта бұл ресурстар экономиканың әртүрлі салаларында бәсекелестік көшбасшыларының қатарынан болуға ұмтылатын кез келген елдің интеллектуалдық капиталын молайту және жинақтау көзі болып табылады. Заманауи, үнемі жаңартылып отыратын ақпараттық ресурстарға ие болуға ұмтылу – ұлттың бәсекеге қабілетті болуының бұлжымас заңдылығы.

Соңғысы озық білімнің, жан-жақты дағдылардың және оларды тиімді жүзеге асыру үшін барабар жағдайдың иесі және өнертапқыштыққа, ұтымдылыққа, үнемді өндіріске, жоғары сапалы және адал еңбекке бағытталған интеллектуалдық капиталдың кеңейтілген ұдайы өндірісінің негізі және негізгі көзі болып табылады.

Зерттеу пәні – интеллектуалдық капиталдың қалыптасуы мен дамуы процесінде туындайтын әлеуметтік-экономикалық қатынастар.

Жұмыстың мақсаты - қазіргі экономикалық жағдайларда интеллектуалдық капиталдың экономикалық мазмұнының ерекшеліктерін анықтау.

Авторлар интеллектуалдық капитал тұжырымдамасы білімнің экономикалық мазмұнын микро және макроэкономикалық деңгейде интеллектуалдық ресурстар ретінде көрсетуге мүмкіндік берді.

Мақалада экономикалық даму, постиндустриалды қоғам, адам капиталы, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, әлеуметтік қақтығыстар, ұйымдар және т. б. теорияларының негізгі ережелері көрсетілген.

Кілттік сөздер: Интеллектуалдық ресурстар, адами капитал, инновация, генезис, стратегия

Кіріспе

Дамыған елдердің қазіргі заманғы экономикасының өзіне тән ерекшелігі құрылатын өнімдегі материалдық емес компоненттер үлесінің ұлғаюы болып табылады. Сонымен қатар, бұл процесс тек жоғары технологиялық және инновациялық өндірістерге ғана қатысты емес – «қарапайым» тауарлар мен қызметтерді сату ұйымның интеллектуалдық ресурстарына байланысты: оның имиджі, беделі, брендті, қызметкерлердің құзыреттілігі, ұйымдастырушылық мәдениеті және т. б.

Интеллектуалдық ресурстардың экономикалық мазмұнын микро және макроэкономикалық деңгейде нақтылауға мүмкіндік беретін тәсілдердің бірі интеллектуалдық капитал тұжырымдамасы болып табылады. Тұжырымдама зерттеушілер мен практиктердің ұйымның материалдық емес ресурстарына деген қызығушылығының артуына және олардың дамуындағы ролінің артуына байланысты туындады. Оның идеясы жүйенің дамуына әсер ететін факторлар жиынтығының (негізінен материалдық емес) болуы туралы алғышартқа негізделген, олар талдауда не қарастырылмайды, не ішінара және жүйелі емес қарастырылады [1].

Теориялық талдау

Зерттеудің бастапқы толқыны стандартты есеп беру формаларына кірмейтін қазіргі заманғы компаниялардың активтерінің құнын білдіруге тырысып, ақшалай бағалау

тұрғысынан интеллектуалдық капиталды қарастырды. Бұл бағытта айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілгенімен, тұтастай алғанда интеллектуалдық капитал ұғымы дамудың бастапқы кезеңінде болады және бір бағалау тәсілімен шектелмейді.

Интеллектуалдық капиталды басқару, шын мәнінде, басқарылатын нәрсе туралы түсінік болған жағдайда ғана мүмкін болады. Осыған байланысты интеллектуалдық капиталдың құрылымы мен мазмұны ерекше қызығушылық тудырады. Бұл тұжырымдама салыстырмалы түрде «жас» болғандықтан, интеллектуалдық капиталдың мазмұнын оны түсіну тәсілдерінің генезисі тұрғысынан қарастырған жөн.

Жоғарыда айтылғандай, тұжырымдаманың пайда болуы материалдық емес ресурстардың рөліне қызығушылықтың артуымен байланысты болды. Осыған байланысты, оның дамуының бастапқы кезеңінде тұжырымдама осы саладағы басқа тәсілдерге өте жақын. Материалдық емес активтерге құндылық көрсеткіштеріне жүгінбестен баға берудің алғашқы әрекеттерінің бірі «Intangible Assets Monitor» моделі болды (материалдық емес активтердің мониторы) [2], Швед зерттеушісі К. Э. Свейби 90-шы жылдардың басында ұсынған.

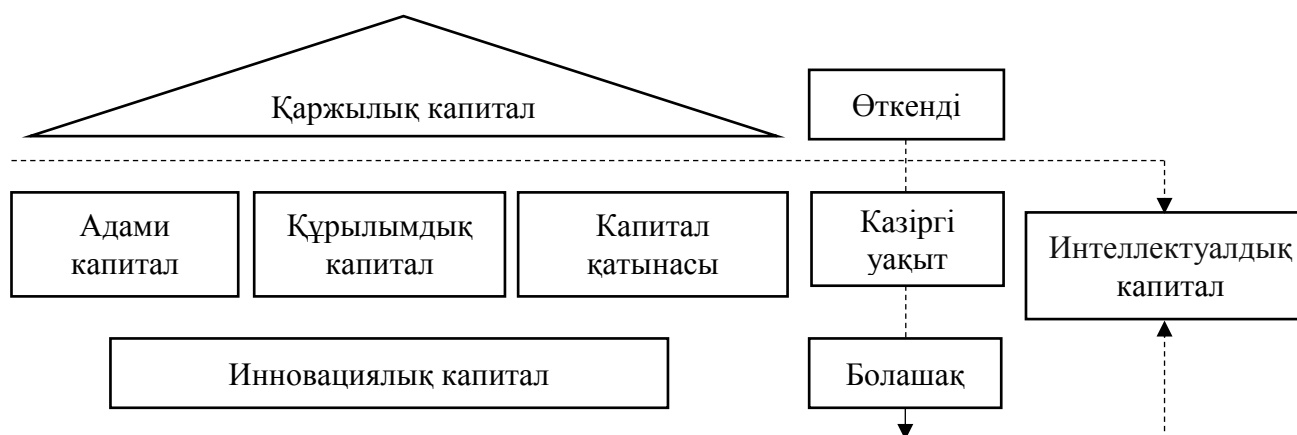
Оны матрица түрінде ұсынуға болады, онда материалдық емес активтер үш топқа бөлінеді және өсу, инновация, тиімділік және тұрақтылық тұрғысынан сипатталады (1-кесте).

Тендестірілген көрсеткіштер жүйесінің авторлары Д.Нортон мен Р. Каплан ұйымның қызметін төрт перспектива тұрғысынан қарастыра отырып, ұқсас бағытта жұмыс істеді: қаржы, оқыту және даму, клиенттер және ішкі бизнес-процестер [3]. Әдетте, бұл тәсіл, стратегиялық карталар тұжырымдамасына негізделген басқа модельдер сияқты, интеллектуалдық капитал тұжырымдамасымен байланысты емес, өйткені олар бастапқыда басқа мақсаттарды көздейді, алайда бұл интеллектуалдық капиталдың алғашқы модельдерін құруға негіз болған стратегиялық карталар тұжырымдамасы.

Кесте 1 - К.-Э. Свейби матрицасы

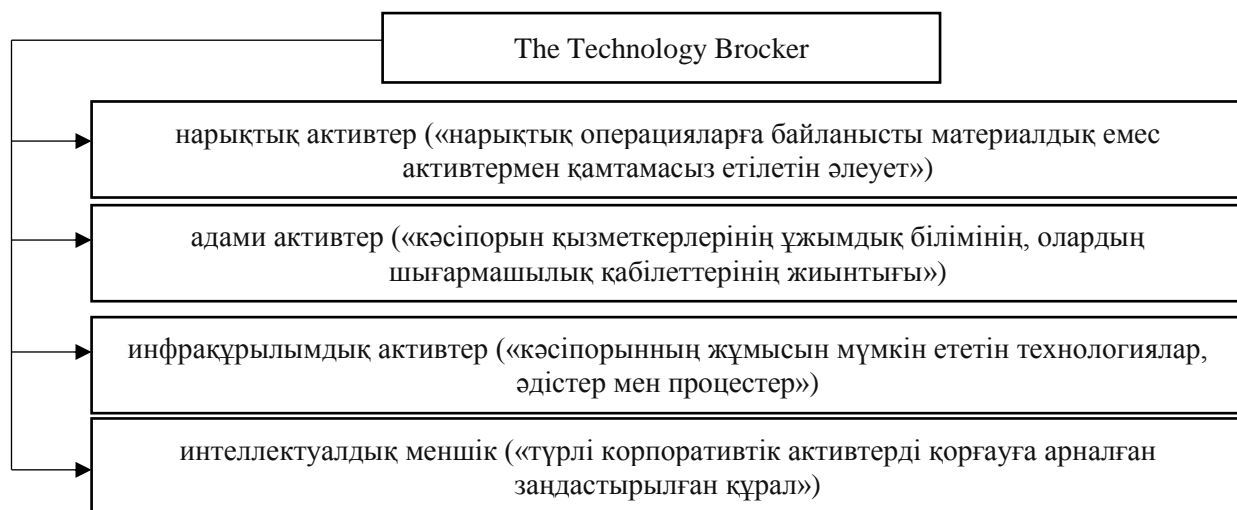
№	Материалдық емес активтер	Қызметкерлердің құзыреті	Ішкі құрылымы	Сыртқы құрылым
1	Өсім және инновациялар	Осы мамандықтағы жұмыс ұзақтығы, білім деңгейі, оқу шығындары, қызметкерлердің ішкі айналымы, құзыреттілігін арттыратын клиенттер	Ақпараттық технологияларға инвестициялар, құрылымын жақсартатын клиенттер	Клиентке шаққандағы пайда, клиенттер санының өсуі, компания имиджін жақсартатын клиенттер
2	Тиімділік	Мамандардың үлесі, жұмыспен қамтылған бір адамға қосылған құн, бір маманға қосылған құн, жұмыспен қамтылған бір адамға пайда, бір маманға пайда	Қызмет көрсетуші персонал үшін «персоналдың құндылығы/қатынасы» индексі	Тұтынушының қанағаттану индексі, бір тұтынушыға шаққандағы сату, «ұтыс/шығын» индексі
3	Тұрақтылық	Мамандардың тұрақтамауы, орташа жалақы, орташа еңбек өтілі	Ұйымның қызмет ету мерзімі, кадрлардың тұрақсыздығы, жаңа қызметкерлер үлесі	Ірі тұтынушылардың үлесі, серіктестіктердің ұзақтығы бойынша тұтынушылардың құрылымы, қайталанатын тапсырыстардың жиілігі

Сонымен, материалдық емес ресурстарды интеллектуалдық капитал ретінде қарастыратын алғашқы модельдердің бірі – «Scandia Navigator» моделі (1-сурет), интеллектуалдық капитал тұжырымдамасының негізін қалаушылардың бірі Л. Эдвинссон М. Мэлони-мен бірге интеллектуалдық капитал туралы есептерді бірінші болып жариялай бастаған «Scandia» компаниясы үшін жасаған [4].

Сурет 1 – «Scandia Navigator» интеллектуалдық капитал моделі

Тағы бір танымал модель – Э. Брукинг ұсынған «The technology Brocker» (технологиялық брокер) мағынасы ұқсас элементтерді қамтиды және қарапайым құрылымға ие (2-сурет) [5]:

Сурет 2 - Э. Брукингтің интеллектуалдық капитал моделі

Бұл тәсіл оның стратегиялық дамуын түсіндіруге емес, компанияның интеллектуалдық капиталын сәйкестендіруге және бағалауға бағытталған.

Эксперименттік бөлім

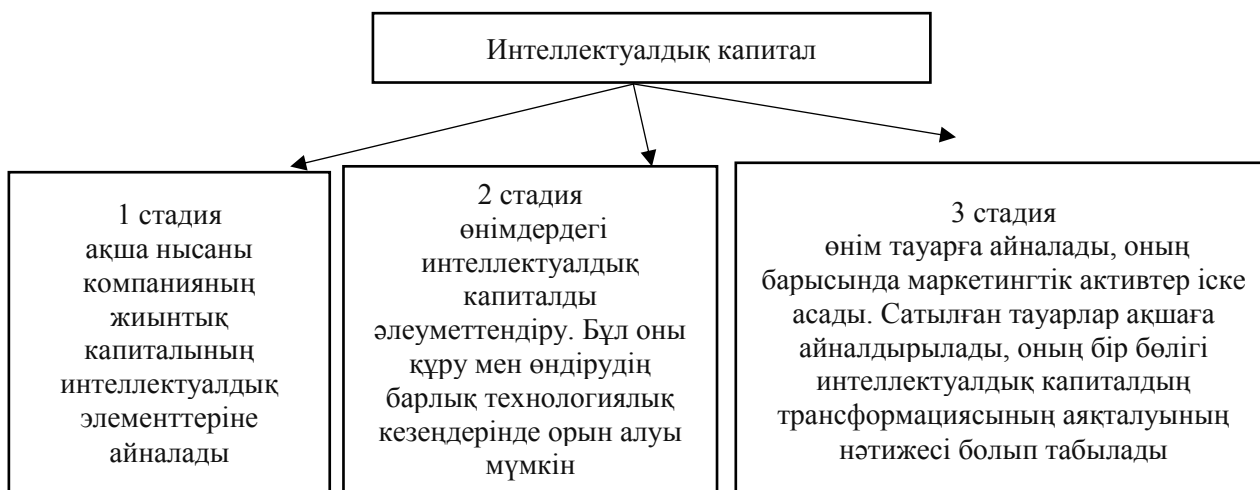
Бұл тәсілдер, интеллектуалдық капиталды бағалаудың басқа алғашқы бастамалары сияқты, кейде сенімді бағалау мақсатын емес, тапсырыс беруші компаниялардың жағымды имиджін құруға бағытталған деп сынға ұшырайды [6], бұл құрылымға негізделген көзқарас ең кең таралған және жалпы қабылданған.

Отандық ғылым интеллектуалдық капиталдың құрылымына сәл өзгеше көзқарасты ұсынады. Г.И.Абдикеримованың және Д.А.Куланованың көзқарасына сәйкес

интеллектуалдық капитал қосарлы сипатқа ие: оның құрамына интеллектуалдық меншік және оны өндіру құралдары кіреді [7].

Интеллектуалдық меншік - бұл ұйым қызметкерлерінің шығармашылық қызметінің өнімі және өз кезегінде қосарлы сипатқа ие. Бір жағынан, ұйымда құрылған интеллектуалдық меншік интеллектуалдық өнім нарығындағы тауарға айналады және оны басқа ұйым сатып ала алады, ал екінші жағынан, бұл инновациялық өнімді құруға тікелей қатысатын және оның тұтынушылық құндылығын анықтайтын интеллектуалдық құралдар жиынтығы, демек, құны.

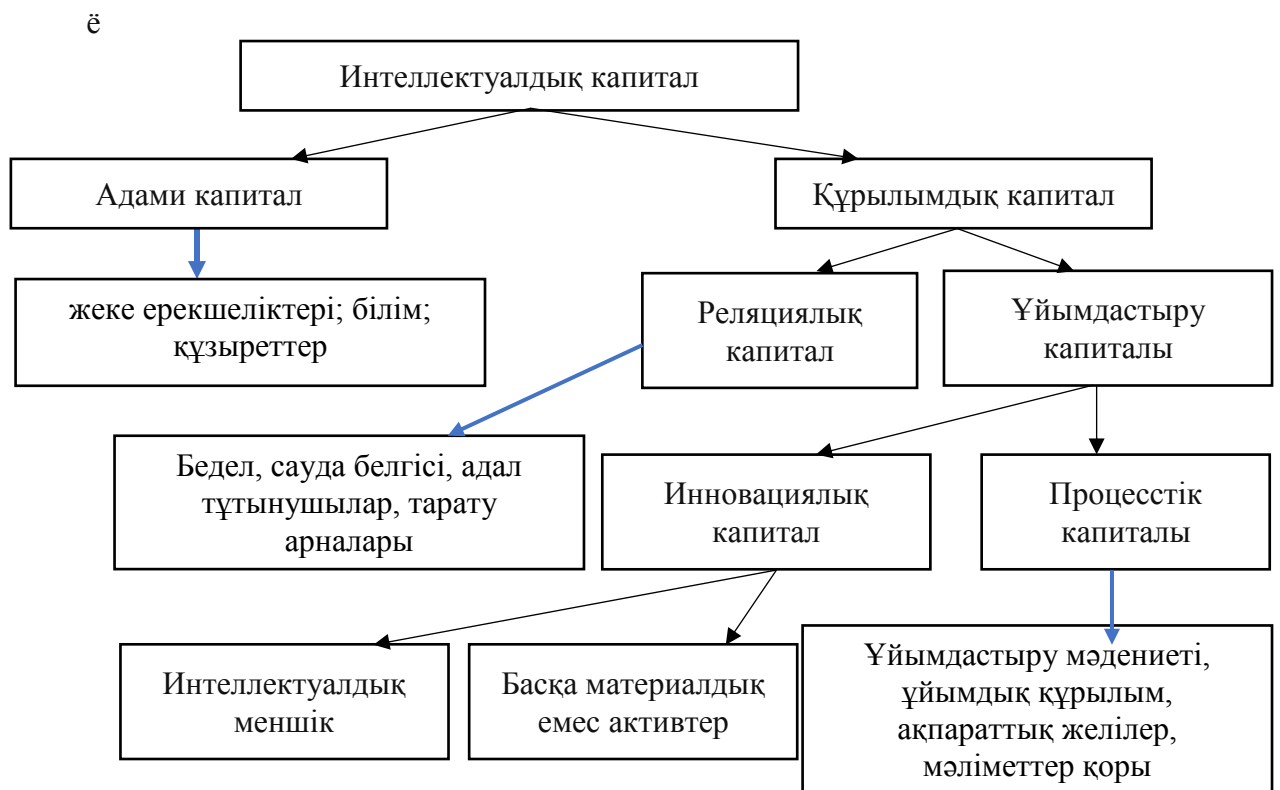
Осы элементтердің өзара әрекеттесу процесінде интеллектуалдық капитал трансформацияның үш кезеңінен өтеді (3-сурет).

Сурет 3 – Интеллектуалдық капиталдың трансформациялау

Интеллектуалдық капитал концепциясының дамуының соңғы 15-20 жылында оның құрылымын түсінуге әртүрлі көзқарастардың пайда болғанына қарамастан, авторлардың көпшілігі әртүрлі атауларды қолданғанымен, бірдей элементтердің бар екенін мойындайды. Осылайша, қазіргі уақытта оны Л.Эдвинсонның интеллектуалдық капитал моделіне көтерілетін жалпыға бірдей мойындалған үштік құрылым деп санауға болады (4-сурет).

Интеллектуалдық капиталдың үлгілерін қолдану тәжірибесін талдау айырмашылық негізінен терминологияға қатысты екенін және элементтің мәніне әсер етпейтінін көрсетеді.

Сурет 4 – Л. Эдвинссонның айтуы бойынша зияткерлік капиталдың құрылымы

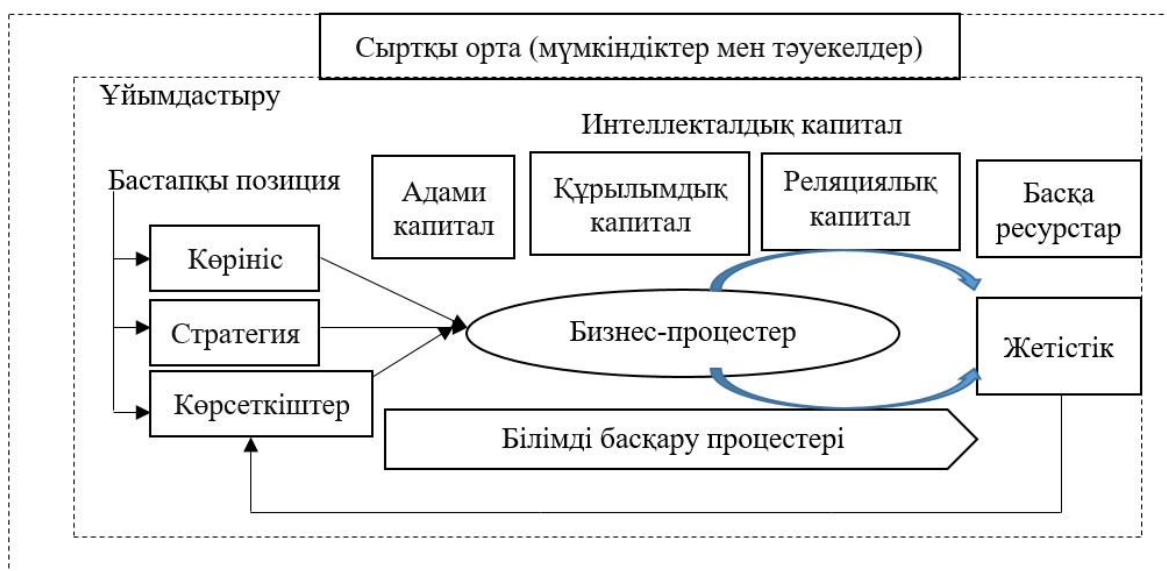
Қорытынды

Әр түрлі шығармалардағы осы терминдердің мазмұнын қарастыра отырып, белгілі бір авторлар таңдаған атауға қарамастан, ол ұқсас деп қорытынды жасауға болады. Әр түрлі атаулар осы элементтерді автордың түсінуінің ерекшеліктерін көрсетуі мүмкін, бірақ тұтастай алғанда үш негізгі компонентті қамтитын интеллектуалдық капитал құрылымының қалыптасқан жалпы көрінісі туралы айтуға болады:

- 1) адами капитал - адамдардың білімі, дағдылары, құзыреттері, шығармашылық және басқарушылық әлеуеті;
- 2) құрылымдық капитал –д ерекқорлар, патенттер, лицензиялар, ноу-хау;
- 3) қатыстық капитал – клиенттермен, бәсекелестермен және өзге де сыртқы контрагенттермен қатынастар.

Осыған ұқсас көзқарас интеллектуалдық капиталды бағалау және басқару саласындағы әзірлемелермен айналысатын «Arbeitskreis Wissensbilanz» («білім балансы «жұмыс тобы») халықаралық зерттеу тобы ұсынған модельдің негізінде жатыр. Зерттеушілер ұсынған тәсіл аясында интеллектуалдық капитал бизнес-процестерге әсер ететін компанияның ресурсы ретінде қарастырылады (5-сурет) [8].

Бұл жағдайда интеллектуалдық капитал ұлттық байлықтың бөлігі ретінде түсіндіріледі және құрылымы жоғарыда қарастырылған модельден біршама ерекшеленеді, оның ішінде төрт компонент.

Сурет 5 – Стратегиялық басқару контекстіндегі интеллектуалдық капитал

Осылайша, интеллектуалдық капитал тұжырымдамасы білімнің экономикалық мазмұнын микро және макроэкономикалық деңгейде интеллектуалдық ресурстар ретінде көрсетуге мүмкіндік береді, бұл білімнің гетерогенділігіне және олардың дәстүрлі ресурстардан айтарлықтай айырмашылығына байланысты қажет. Көптеген авторлар «Білім» және «интеллектуалдық капитал» терминдері синоним ретінде қолданылады.

Интеллектуалдық капиталдың мазмұны мен құрылымына сүйене отырып, оны білімнің қайнар көзі болып табылатын адами әлеуетті, сондай-ақ адами әлеуетті іске асыру жағдайларын қалыптастыратын ішкі (құрылымдық капитал) және сыртқы (қатынас капиталы) факторларды қамтитын элементтер жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Руус Й., Пайк С., Фернстрём Л. Интеллектуальный капитал: практика управления / Пер. с англ. под ред. В.К. Дерманова – СПб.: Высшая школа менеджмента, 2010. – 436 с.
2. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 4.
3. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. — 320 с.
4. Дейнтри Д. Человеческий капитал // Директор ИС. – 2000. – № 6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.osp.ru/cio/2000/06/170900/>
5. Brooking A. Intellectual Capital: Core Asset for the Third Millennium Enterprise. – New York: International Thomson Business Press, 1996. – 214 p.
6. Козырев А.Н. Интеллектуальный капитал – состояние проблемы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.koism.rags.ru/publ/articles/27.php>
7. Абдикеримова Г.И., Куланова Д.А. Управление интеллектуальным капиталом. – Шымкент: Изд-во «Алем», 2016. – 248 с.
8. Alwert K., Bornemann M., Will M. et al. Wissensbilanz – Made in Germany: Leitfaden zur Erstellung einer Wissensbilanz. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.akwissensbilanz.org/Infoservice/Infomaterial/WB-Leitfaden_2.0.pdf

Аннотация

В условиях развития экономики и экономических процессов возрастает роль и экономическое значение информационных ресурсов. В настоящее время эти ресурсы являются источником воспроизводства и накопления интеллектуального капитала любой страны, стремящейся стать в числе лидеров конкуренции в различных отраслях экономики. Стремление иметь современные,

постоянно обновляемые информационные ресурсы-непоколебимая закономерность конкурентоспособности нации.

Последний является обладателем передовых знаний, всесторонних навыков и адекватных условий для их эффективной реализации и является основой и основным источником расширенного воспроизводства интеллектуального капитала, направленного на изобретательность, рациональность, экономичное производство, качественный и добросовестный труд.

Предметом исследования являются социально-экономические отношения, возникающие в процессе формирования и развития интеллектуального капитала.

Цель работы-выявить особенности экономического содержания интеллектуального капитала в современных экономических условиях.

Авторы утверждают, что концепция интеллектуального капитала позволила отразить экономическое содержание образования как интеллектуальных ресурсов на микро-и макроэкономическом уровне.

В статье изложены основные положения теорий экономического развития, постиндустриального общества, человеческого капитала, социально-экономических изменений, социальных конфликтов, организаций и др.

Abstract

In the conditions of economic development and economic processes, the role and economic importance of information resources is increasing. Currently, these resources are a source of reproduction and accumulation of intellectual capital of any country seeking to become among the leaders of competition in various sectors of the economy. The desire to have modern, constantly updated information resources is an unshakable pattern of the nation's competitiveness.

The latter is the owner of advanced knowledge, comprehensive skills and adequate conditions for their effective implementation and is the basis and main source of expanded reproduction of intellectual capital aimed at ingenuity, rationality, economical production, high-quality and conscientious work.

The subject of the study is socio-economic relations arising in the process of formation and development of intellectual capital.

The purpose of the work is to identify the features of the economic content of intellectual capital in modern economic conditions.

The authors claim that the concept of intellectual capital has made it possible to reflect the economic content of education as intellectual resources at the micro- and macroeconomic level.

The article outlines the main provisions of the theories of economic development, post-industrial society, human capital, socio-economic changes, social conflicts, organizations, etc.